

PALEO-AKTUEEL

26

Met de jaarlijkse uitgave van *Paleo-aktueel* geven de medewerkers van het Groninger Instituut voor Archeologie inzicht in een deel van het lopende onderzoek van het instituut.

Redacteurs voor dit nummer: Stijn Arnoldussen, Peter Attema, René Cappers, Henny Groenendijk, André van Holk, Gilles de Langen, Elisabeth van 't Lindenhout, Johan Nicolay, Annet Nieuwhof, Hans Peeters, Daan Raemaekers, Mans Schepers en Sarah Willemsen.

Redactiecoördinatie: Sarah Willemsen
Vormgeving: Siebe Boersma
Omslagontwerp: Siebe Boersma & Miriam Los-Weijns
Correctie Engelse samenvattingen: Xandra Bardet

Foto omslag: Duigenbakje in een beerput aan de Oude Boteringestraat 43/45, Groningen. (foto Jaap Buist). Zie artikel Yotti Van Deun & Frits Vrede.

ISBN 9789491431968
ISSN 1572-6622

Website: www.paleo-aktueel.nl

Adres van de redactie
Rijksuniversiteit Groningen
Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
Poststraat 6 9712 ER Groningen
Tel.: 050 363 6712 fax 050 363 6992
gia@rug.nl

Adres van de uitgever
Barkhuis Publishing
Kooiweg 38 9761 GL Eelde
Tel. 050 3080936 fax 050 3080934
info@barkhuis.nl www.barkhuis.nl

rijksuniversiteit groningen / groninger instituut voor archeologie

© GIA. Inlichtingen:
www.rug.nl/let/onderzoek/onderzoekinstituten/gia/publications

Paleo-aktueel

26

Rijksuniversiteit Groningen / Groninger Instituut voor Archeologie (GIA)
University of Groningen / Groningen Institute of Archaeology
& Barkhuis
Groningen, 2015

In dit nummer: 1) Nederland, 2) Italië en 3) Spitsbergen.

In dit nummer: 1) Dronrijp, 2) Ellersinghuizen, 3) Ezinge, 4) Groningen, 5) Hatsum, 6) Holwerd, 7) Jonkersvaart, 8) Klazinaveen, 9) Laudemarke, 10) Norg, 11) Oosterbeintum, 12) Schokland, 13) Texel, 14) Veenhuizen en 15) Zeijen

Inhoud

VOORWOORD VII

DICK STAPERT, MARCEL NIEKUS, HENK PAAS, DICK BRINKHUIZEN & LYKKE JOHANSEN
Een vindplaatscomplex uit het late Midden-Paleolithicum bij Zeijen (Dr.) 1

WILLY GROENMAN-VAN WAATERINGE
Palynologisch onderzoek van enkele Drentse hunebedden 13

WIJNAND VAN DER SANDEN
Gelukkig hebben we de foto's nog – de houten knots van Klazienaveen (Dr.) 19

WIEKE DE NEEF & MARTIJN VAN LEUSEN
Onderzoek aan het einde van de bergweg:
prehistorisch gebruik van een Calabrese bergvallei 25

SARAH WILLEMSEN & JORN SEUBERS
Toegevoegde waarde of waardeloze toevoeging?
Ervaringen met 3D-documentatie in het veld 37

TINEKE VOLKERS
Buitenbeentjes, bloempotten en verloren schapen. North African Red Slip ware (ARS)
ten noorden van de Limes 47

HENNY GROENENDIJK & MARTIN VAN DEN BOSCH
Depot Jonkersvaart (Gr.): twee 9de eeuwse zilveren muntfibula's
en een Romeinse bronzen munt 55

MANS SCHEPERS, JASPER HUIS IN 'T VELD & PAUL VAN DER KROFT
Wat stro, struikhei en dorsresten verbindt 65

ESTHER SCHEELE & REMCO ROLLINGSWIER
Gasselte boerderijen: migratie van zand naar klei 73

NELLEKE IJSSENNAGGER
Een bijzondere Vikingvondst van Texel 81

VINCENT VAN VILSTEREN
Een mislukte kraak uit de 14de eeuw – over een onderzoekje in 1941 in Veenhuizen (Dr.) 89

YOTTI VAN DEUN & FRITS VREDE
Houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd 99

HENNY GROENENDIJK & ELZO RENKEN
Een 14de eeuws eergetouw uit het Ellersinghuizerveld (gem. Vlagtwedde, Gr.) 107

FROUKJE VEENMAN
Een bijzonder 'veenfenomeen' in Corpus den Hoorn 117

SARAH DRESSCHER
Timemanagement op Spitsbergen. Een historisch-archeologische benadering van Pomoren in de 18de eeuw 125

YFTINUS VAN POPTA
Het maritieme cultuurlandschap van Schokland 133

DAAN RAEMAEKERS
De verbeelding van de prehistorie 2. Postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen 141

Voorwoord

Archeologisch onderzoek is eigenlijk altijd verrassend. Of het nu gaat om het ontdekken van bronstijdbewoning in het hoogland van Noord-Calabrië in Zuid-Italië of de aanwezigheid van Midden- en Jong-Palaeolithische artefactclusters in het Drentse landschap. Soms zijn vondsten ronduit bijzonder, zoals de Vikingarmbanden en -ringen gedaan op het eiland Texel of de vondst van twee zilveren muntfibula's en een grote bronzen munt uit ongeveer dezelfde periode te Jonkersvaart in de provincie Groningen, alle gevonden met de metaaldetector. Of maken we kennis met een type artefact waarvan lang niet iedereen het bestaan zal kennen, zoals houten duigenbakjes uit de Late Middeleeuwen en Vroegmoderne Tijd, opgegraven uit beer- en waterputten van de stad Groningen. Of met een fragment van de houten schaar van een eergetouw uit de 14de eeuw uit het Groningse Vlagtwedde, op een moment dat de ploeg al in gebruik was. Ook horen we over lopend archeologisch en historisch onderzoek naar de expedities van de Pomoren (Russische jagers uit het gebied van de Witte Zee) naar Spitsbergen en hoe belangrijk een goede planning was voor deze groep om succesvol in hun levensonderhoud te kunnen voorzien.

Deze aflevering bevat zoals gebruikelijk ook bijdragen over bioarcheologisch onderzoek, zoals het palynologische onderzoek gedaan rond Drentse hunebedden met de nadruk op vegetatiereconstructie van de recentere fasen van deze monumenten. De gepresenteerde analyses onderschrijven dat de hunebedden gelegen waren in open bossen of aan de rand van bos en open veld. Bijzonder is de analyse van zogenaamde dubbelkuilen te Norg in een opgraving van een vroegmiddeleeuws nederzettingsterrein. Zorgvuldig graafwerk en 'slimme' bemonstering leidden tot de conclusie dat het hier gaat om voorraadkuilen die voor dat doel werden schoongebrand. Een tweede bijdrage met betrekking tot middeleeuws nederzettingsonderzoek betreft de aanwezigheid van boerderijen van het type Gasselte op de kleigronden, waar voorheen de aandacht vooral naar het voorkomen van dit type op de Drentse zandgronden ging.

Tot slot treft de lezer bijdragen aan over archeologische afbeeldingen op postzegels als spiegels van maatschappelijke ontwikkelingen en een evaluatie van recente ontwikkelingen op het gebied van 3D-documentatie in het veld. Kortom, in deze Paleo-aktueel opnieuw een gevarieerd en voor iedereen toegankelijk aanbod van het fascinerende wetenschappelijk onderzoek dat vanuit of in samenwerking met het Groninger Instituut voor Archeologie door een keur aan onderzoekers wordt ondernomen. Ik kijk alweer uit naar de volgende aflevering!

Peter Attema
Directeur GIA

Een 14de eeuws eergetouw uit het Ellersinghuizerveld (gem. Vlagtwedde, Gr.)

Henny Groenendijk[1] & Elzo Renken[2]

In Westerwolde is de laatste twee decennia serieus werk gemaakt van natuurontwikkeling. Wat men daarvan vindt, hangt af van wie je spreekt: de landbouwer, de natuurliefhebber of de erfgoedbeschermer. Hoor je tot de laatste categorie dan moet je constateren dat nat Westerwolde sinds het begin van de jaren '90 danig op de schop is geweest. Beekdalen zijn aangepakt om hun stroomnaald weer te laten kronkelen, laagten in het terrein zijn uitgegraven om vochtige biotopen te creëren. Dat overkwam ook het Ellersinghuizerveld, waar de nutriëntenrijke bovengrond plus de hier en daar nog aanwezige moerige tussenlaag moest wijken om schrale vegetatie op het onderliggende zand tot ontwikkeling te laten komen. Om het Ellersinghuizerveld is het hier te doen. Hier werd een 'robuuste verbindingszone' binnen de Ecologische Hoofd Structuur gerealiseerd (fig. 1).

Voor een archeoloog vormt het uitgraven van natte laagten op korte afstand van bewoningsconcentraties – het snoer van prehistorische en historische nederzettingen langs de Ruiten Aa – een hoofdpijndossier. Hoe kun je immers de vinger leggen op plekken in het landschap die voor vroegere bewoners een bijzondere betekenis hebben gehad? Waar gaf men uiting aan de ongeschreven wetten van eerbewijs en territoriumdrift? Voor een archeoloog is het voorspellen van depotvondsten (voorwerpen die bewust zijn begraven of achtergelaten, vaak met een ideologisch doel) een groot probleem. Met de huidige prospectieve methoden lukt het nog steeds niet om de graafmachine vóór te zijn. Meestal valt men terug op een 'archeologische begeleiding' maar die vorm van waarneming blijkt verre van ideaal. Op de Reuvensdagen 2014 in Den Haag ondernam de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed een moedige poging om depots uit te splitsen naar landschapsonderdelen in de hoop op verbetering van de voorspelbaarheid.[3] Dat is een stap in de goede richting. Een grotere alertheid ten aanzien van depotlocaties in een natte context kan bij de uitvoering van natuurontwikkeling een hoop geharrewar voorkomen.

Hout uit natte context

In het Ellersinghuizerveld ging in 2013 iets mis. De tweede auteur pleegt het dagwerk van graafmachines 's avonds nog wel eens kritisch na te lopen en bij zo'n gelegenheid bezocht hij in de zomer van 2013 een uitgegraven slenk in het Ellersinghuizerveld in een gedeelte dat Osseveld heet. Het meeste inrichtingswerk was geklaard, de machines stonden stil. In het laagste gedeelte van het terrein was een nieuwe geul uitgegraven, ongeveer op de plek waar volgens een projectie van de Grontmij vroeger een geul gelopen moest hebben. Het diepste terreingedeelte stond al onder water. De nieuwe geul sneed ook hoger terrein aan, zodat het blootgelegde zand een helling vertoonde. In die helling was een lange, licht gekromde greppel zichtbaar met daarin schenzen (takkenbossen), een drainagemethode die tot in de 20ste eeuw toepassing vond. Het Ellersinghuizerveld is in het begin van de 20ste eeuw ontgonnen. Vlakbij de drainagegeul zag de tweede auteur

Fig. 1. Boven: het Ellersinghuizerveld in 1902 op de Bonneprojectie 1:25.000, de bladen 154 en 155. De vindplaats is rood omcirkeld. Onder: het Ellersinghuizerveld nadat de bovengrond is verwijderd (GlobeSpotter 3.0, opname 2014). Let op de roestigheid van het onderliggende zand.

twee stuks aangepunt hout die door de bak van de kraan uit hun positie waren getrokken. Dat was te zien aan de negatieven in de zandondergrond; het hout had verticaal in de bodem gestaan. Eén zo'n aangepunt stuk hout had veel weg van een primitieve schep. Vanwege de nabijheid van de greppel met de schenzenbossen beschouwde de vinder het

Fig. 2a. Tekeningen en foto's van de eergetouwschaar. Schaal 1:4 (tekeningen M.A. Los-Weijns (GIA), foto's G. van Oortmerssen (Antefix)).

voorwerp als een mogelijk stuk ontginningsgereedschap. De steel van de 'schep' was vers afgebroken. Ondanks naspeuringen bleef het afgebroken gedeelte zoek, ongetwijfeld afgevoerd met de bovengrond. Het andere stuk had meer weg van de punt van een paaltje.

Fig. 2b. Tekeningen en foto's van de paalpunt. Schaal 1:3 (tekeningen M.A. Los-Weijns (GIA), foto's G. van Oortmerssen (Antefix)).

De vinder nam beide stukken hout mee naar huis en hield ze vochtig (fig. 2a en 2b).

In november 2014 kreeg de eerste auteur de 'schep' en het aangepunte paaltje onder ogen. De 'schep' gaf bepaald niet de indruk van een stuk ontginningsgereedschap uit het begin van de 20ste eeuw. Soortelijke massa (eik, waterverzadigd), kleur (donkerbruin, ook op de breuk) en oppervlaktebehandeling (gedisseld) deden een hogere leeftijd vermoeden. De paalpunt daarentegen was nauwelijks verkleurd en oogde jonger - het hout bleef bovendien drijven. Collega Wijnand van der Sanden herkende desgevraagd in de 'schep' de schaar van een eergetouw; hij had vergelijkbare vondsten uit natte context in Drenthe al eens besproken (Van der Sanden 1993-1994). In Groningen waren houten onderdelen van een eergetouw nog niet aangetroffen. Deze nieuwe interpretatie vormde een niet geringe aansporing om dieper op de vondst en de vondstomstandigheden in te gaan.

Het eergetouw

Na de berging in 2013 heeft het object ietwat geleden van uitdroging. Een der vlakke zijden vertoonde in november 2014 een glee in de lengterichting die tijdens het oprapen nog afwezig was, aldus de vinder; deze zwakke welving in het oppervlak moet zijn ontstaan als gevolg van onomkeerbare krimp. Ook vertonen alle zijden kleine droogtescheurtjes, maar het voorwerp is in de lengte en de breedte niet gekrompen. De afmetingen zijn: bewaarde lengte 34 cm, breedte van het blad maximaal 7,5 cm, dikte van het blad maximaal 2,3 cm.

De herkomst uit de boomstam is nog goed te reconstrueren via het jaarringverloop. Het werktuig is gemaakt van een radiaal gekloofd stamstuk, zodanig dat de jaarringen parallel verlopen in de lengterichting van het blad van de eergetouwschaar. Men pakte daarvoor een rechtdradig stuk hout om rekening te kunnen houden met de nerfrichting. Bij een gebruik als ploeginstrument komen de krachten voornamelijk terecht op de smalle zijden van de schaar; eikenhout kan deze krachten goed aan. Radiaal gekloofd hout heeft bovendien minder last van kromtrekken. Na de eerste ruwe bewerking is het Ellersinghuizer stuk in model gedisseld; aan beide zijden zijn daarvan nog enkele halen te zien.

De vorm van het blad met twee uitzwenkende zijden is niet zonder betekenis. Door een lichtelijke scheefstelling van de schaar ten opzichte van de ploegrichting en al naar gelang de schaar dieper in de grond werd gedrukt, verkreeg men een meer of minder brede vore. Op de vaak asymmetrische slijtage van eergetouwscharen wijst reeds Van der Poel (1960-1961) die dit verschijnsel in verband brengt met de gewenste vorebreedte. Van het Ellersinghuizer stuk zijn de punt, één smalle zijde en het blad voor de helft daaraan grenzend matig sterk afgerond. Dit wijst op slijtage en op het blad zelfs op eenzijdige slijtage. Eenzijdige slijtage kon alleen optreden wanneer de schaar gefixeerd was in de trekboom en ietwat scheef was gesteld.

Fig. 3. Detailopname van de slijtsporen aan de punt en één zijde van de eergetouwschaar (foto H. Groenendijk).

Deze slijtage past in het beeld. De punt en één smalle zijde, alsmede het aangrenzende deel van het blad zullen het meest hebben geleden van slijtage, veroorzaakt door een schurend materiaal dat in Westerwolde veelvuldig voorkwam: zand (fig. 3).

Op doorsnede is de eergetouwschaar afgerond-rechthoekig. De steel is grotendeels verdwenen en afgescheurd ter hoogte van de 'schouder' van het blad. Rekening houdend met de plaats van aanzet van de steel was de oorspronkelijke omtrek van het blad asymmetrisch. Ook dat past in het beeld dat Van der Poel en Van der Sanden presenteren.

In maart 2015 is het object gefotografeerd, is de houtsoort bepaald (eik) en is een objecttekening vervaardigd - dus in natte toestand. Vervolgens is materiaal afgenomen voor een AMS-datering en is het stuk ter conservering aangeboden.[4]

De paalpunt met de afwijkende habitus (houtsoort, soortelijke massa, kleur) heeft een bewaarde lengte van 20 cm, is nog maximaal 5,5 cm dik en heeft een snede van 8,5 cm breed. De aanpunting is tweezijdig geschied en vertoont eveneens disselsporen (fig. 2b). Het is slechts de nabije ligging ten opzichte van de ploegschaar die het noodzakelijk maakt dit object in de beschouwing te betrekken; de kraan had echter al zoveel van de toplaag verwijderd dat op grond van de waarnemingsomstandigheden een eventuele associatie met de eergetouwschaar allerminst zeker is.

Wetland Ellersinghuizerveld

Het Ellersinghuizerveld is een gebied dat in historisch Westerwolde hoorde tot de zone van de 'velden' buiten de gordel van akkers en nederzettingen langs de Ruiten Aa. De chromotopografische kaart 1:25.000 van 1906 geeft de situatie van vóór de ontginning van het Ellersinghuizerveld weer (fig. 3). Hierop zien we een waterloopje in een dalletje met afwijkende vegetatie temidden van een heidegebied liggen. Het stroompje eindigt pardoes in het Ellersinghuizerveld. Eindigt, want op deze topografische kaart staat de stroomrichting minutieus aangegeven; het dalletje takte af van de Ruiten Aa en eindigde in het Ellersinghuizerveld. Rest de vraag waar dat water dan bleef. Bij een terreinverkenning in het Ellersinghuizerveld in 1998 is al geconstateerd dat plaatselijk roodoorn voorkomt (roestkleurige grond), wat heel goed zou passen bij het ijzerrijke water afkomstig van de Ruiten Aa òf duidend op ijzerrijke kwel. Ook op latere luchtfoto's in de directe omgeving van de vindplaats zien we plekken met roodoorn. Hoewel de Bodemkaart (1980) suggereert dat in de ondergrond een fossiel geulsysteem aanwezig is, moeten we plaatselijke kwel in de overweging betrekken. Na de ontgraving van de teelaarde heeft de kweloptie zelfs aan kracht gewonnen, want het onderliggende zand blijkt eveneens roestbruin te kleuren.[5]

Hoe dan ook, de heide moet daar heel drassig zijn geweest, wat de topografische kaart van 1906 ook nog duidelijk vertoont. Als daar ossen geweid werden (de veldnaam luidt immers Osseveld) dan was daar geen gebrek aan drinkwater. Onderzoek naar de start van de veengroei in de Westerwoldse 'velden', dat is buiten de rivierduinen van de Ruiten Aa alias Westerwoldsche Aa, heeft uitgewezen dat de veengroei daar al omstreeks 2500 v.Chr. van start ging. Dat weten we van verscheidene dateringen van 'veeneiken' aan de basis van het veen (Groenendijk 1997). Voor het Ellersinghuizerveld kunnen we geen precies tijdstip voor de vernatting noemen maar de vondst van een maalsteenkoppel (ligger en loper) van groot formaat uit de Bronstijd, een depotvondst gedaan in 1952 in de Doezekampen (onderdeel van het Ellersinghuizerveld),[6] is een indicatie dat dit 'veld' al vroeg in een *wetland* veranderde en een andere rol vervulde in het prehistorische veldsysteem.

Datering en interpretatie

Beide houten objecten zijn C14-gedateerd in de verwachting dat met name de eergetouwschaar uit de late prehistorie zou dateren. Maar dat pakte anders uit.

De schaar is gedateerd op 605 ± 30 BP = cal 1305-1395 n.Chr. (GrA-62684) en blijkt dus veel jonger dan verwacht. De paalpunt

is gedateerd op 330 ± 30 BP = cal 1495-1635 n.chr. (GrA-62682). Het tijdsverschil tussen beide dateringen (grofweg 14de eeuw, respectievelijk 16de eeuw) suggereert dat de objecten geen verband met elkaar houden. Toch past hier een kanttekening, aangezien de eergetouwschaar uit een stamstuk is vervaardigd. Hier moet de eigen leeftijd van de eik in aanmerking worden genomen. Tel daarbij op de gebruiksduur van het instrument en je bent zo een eeuw verder. Bij de paalpunt geldt die restrictie niet - die zal vers zijn gekapt en verwerkt. Het is dus toch niet geheel ondenkbaar dat beide objecten tezelfdertijd in de bodem belandden maar voor een duidelijke uitspraak schiet de veldwaarneming van 2013 gewoon tekort. Als we opteren voor gelijktijdigheid, dan kan het in de bodem geraken van de schaar behalve in de 14de eeuw ook nog wel eind 15de, 16de of zelfs begin 17de eeuw hebben plaatsgevonden. Is dat wel aannemelijk - de ijzeren kerende ploeg was toen immers al eeuwen in zwang? Bij gebrek aan absolute dateringen van houten scharen valt het niet mee om te achterhalen tot wanneer eergetouwen in onze contreien in gebruik zijn geweest. In het gedegen overzichtsartikel van Van der Poel (1960-1961) vinden we dat het eergetouw nog lang, tot wel in de Middeleeuwen naast de ploeg gebruikt zal zijn. Van der Poel komt tot die conclusie op grond van etymologische en kunsthistorische bronnen en indirecte archeologische dateringen (Van der Poel 1960-1961: 135; 161). Nieuwe vondsten zijn helaas niet voorhanden, noch in Drenthe, noch over de grens in Duitsland.[7] Het stuk van het Ellersinghuizerveld staat voorlopig op zich qua absolute datering in de Late Middeleeuwen. Qua type (eenvoudig en prehistorisch aandoend) en wat de slijtsporen betreft (aan de punt en voornamelijk aan één zijde) past het Ellersinghuizer exemplaar geheel in het rijtje van eergetouwvondsten die her en der aan het licht kwamen.

Het heeft er alle schijn van dat de kerende ploeg het eergetouw niet simpelweg heeft afgelost. Eergetouw, ploeg en eg moeten lange tijd als trits hebben gefungeerd en naast elkaar zijn gebruikt met elk een specifieke functie in het zaaigereedmaken van de akker. De kerende ploeg is in de opvatting van sommigen eerder te beschouwen als een toevoeging op het werktuigrepertoire dan als concurrent van het eergetouw (Van der Poel 1960-1961: 136; Contamine *et al.* 1997: 147). Bodemtype en gewaskeuze zullen daarbij een rol hebben gespeeld. Op licht bewerkbare zandgronden werd het eergetouw misschien hoger gewaardeerd dan op zwaardere leem- en veenbodems. Uiteindelijk zou de kerende ploeg het toch winnen van het eergetouw, maar we missen scherpte als het gaat om de wijze en snelheid waarop het veranderingsproces zich voltrok. In een poging iets daarvan te begrijpen, moeten we niet alleen letten op de sturende factoren zoals bodemtype en teelttraditie; ook de ontvankelijkheid voor vernieuwing bij de plaatselijke bevolking moet van invloed zijn geweest. Was de plaatselijke samenleving innovatief of behoudend of verschilde dat van boer tot boer? Ik denk dat Westerwolde, met een landbouwimago dat tot het begin van de 20ste eeuw als achtergesteld gold (o.a. Muntinga 1945), ook in de Late Middeleeuwen niet tot de meest innovatieve van Noord-Nederland gerekend moet worden. Dat vraagt enige toelichting. Het dun bevolkte, door veen ingesloten en zelfvoorzienende Westerwolde verkeerde in de Late Middeleeuwen in een geheel andere positie dan de ten noorden en noordwesten daarvan gelegen randveenzone, waar vanaf de 12de eeuw een grootschalige openlegging van het hoogveen plaatsvond. Deze nieuwe ontginningen trokken niet alleen nieuwkomers aan maar vergden ook nieuwe akkerbouwtechnieken. We moeten niet uit het oog verliezen dat de wijze van ontginnen in opstrekken een concurrerende onderneming was; de snelheid van ontginnen bepaalde de lengte van

de kavel en daarmee de hoeveelheid land die in eigendom kwam. Via archeologisch onderzoek hebben we meermaals kunnen constateren dat akkerbouw op veen in de randveengebieden (met name bij Zuidbroek, Scheemda, Winschoten, Blijham, Vriescheloo, Bellingwolde en Den Ham) gepaard ging met structuurverbetering van de bouwvoor, met een kavelinrichting die de waterhuishouding op perceelniveau probeerde te regelen en met nieuwe teelten, zoals hennep. Vanaf de 12de tot de 15de/16de eeuw, als de Dollard bezit neemt van deze randveenzone, bezat dit gebied een grote economische potentie. Het geïsoleerd gelegen Westerwolde heeft van die economische bloei vermoedelijk niet kunnen profiteren. Integendeel, de aanzuigende werking van de succesvolle nieuwe veenontginningen in Westerwoldes periferie zal eerder een nadelige uitwerking hebben gehad op de landbouwkundige ontwikkeling in Westerwolde zelf. Een deel van de pioniers in de randveengebieden zal mogelijk uit Westerwolde afkomstig zijn geweest.

Dat de Ellersinghuizer eergetouwschaar in de 14de eeuw werd afgedankt (of wellicht nog later als we afgaan op de datering van de nabijgelegen paalpunt) is niet meer zo verbazingwekkend als we dit bezien in het licht van het trage tempo waarin de landbouw in Westerwolde evolueerde. Maar werd het stuk wel afgedankt? Er is afstand van gedaan, maar niet op een reguliere wijze. Van belang is hier dat de eergetouwschaar al een gebruiksgeschiedenis kende toen deze in de bodem belandde. Het object stond met de punt naar beneden in de roestige, zandige bodem middenin een moerassige heide en heeft zich, gelet op de goede staat, kennelijk permanent in het grondwater bevonden. Mogelijk stak alleen de steel van de schaar boven het oppervlak uit. Wat wilde men hiermee tot uitdrukking brengen? Dit onderdeel van een eergetouw is immers niet in een akkercontext achtergelaten, integendeel, de locatie is zeker al sinds de Bronstijd een *wetland*. Meer voor de hand ligt een symbolische handeling. We zijn misschien geneigd die te beschouwen als het bewust afstand nemen van een voorbije manier van grondbewerking, maar voor zo'n verklaring ontbreekt elke bewijsvoering. De handeling kan bijvoorbeeld onderdeel zijn geweest van een vruchtbaarheidsritueel. Van de Drentse exemplaren is alleen zeker dat ook de schaar van Loon afkomstig is uit een veentje (Van der Sanden 1993-1994), doch van dat exemplaar ontbreekt helaas een exacte datering.

Het laat-middeleeuwse exemplaar van Ellersinghuizen kunnen we zonder veel terughoudendheid een depotvondst noemen, wellicht van de categorie 'kwelzone' volgens Smit en Theunissen (zie noot 3). Daarmee is de toon gezet voor verdere discussie.

A 14th-century ard ploughshare from the Ellersinghuizerveld (near Vlagtwedde, Groningen)

An oak ard share was found during the reconstruction of a wetland area near the hamlet of Ellersinghuizen in the Groningen Westerwolde region in 2013. Its vertical position, the point placed into the sandy subsoil, suggests a deliberate deposition. Radiocarbon dating revealed a 14th-century AD origin, whereas generally ard shares are dated earlier. This seemingly old-fashioned agricultural tool, relinquished in the late medieval period, indeed suggests parallel use of ard and plough in some regions, rather than a substitution of the ard by the plough. Certain conditions, such as light soils, the absence of push factors and geographical isolation may have extended the use of the ard as an arable device. Indeed, Westerwolde seems to fulfil these conditions, as it predominantly has light, loamy soils, and lies enclosed by the Bourtanger Moor peatbogs, remote from agricultural innovation which in the late Middle Ages took place in the surrounding peat reclamation area. This might explain the late occurrence of an ard share in a Westerwolde wetland, where apparently it was deliberately deposited.

Noten

1. H.A. Groenendijk, GIA, Poststraat 6, 9712 ER Groningen; h.a.groenendijk@rug.nl
2. Elzo R. Renken, Winschoterweg 16, 9697 XD Blijham
3. Reuvensdagen 2014, sessie 'Depotvondsten voorspeld' op 22 november 2014 onder leiding van Bjørn Smit en Liesbeth Theunissen (RCE, Amersfoort).
4. Fotografie: G. van Oortmerssen (Antefix); determinatie houtsoort en verdere houtadviezen: J. v.d. Laan (Cambium); tekening: M.A. Los-Weijns (GIA). Het vondstprotocol en de conduitestaat is opgesteld door H.A. Groenendijk (Provincie Groningen/GIA). Conservering geschiedt door langdurige onderdompeling in een PE-bad.
5. Bron: GlobeSpotter 3.0, fotoseries 2008 en 2009 (voor ontgraving) en 2014 (na ontgraving).
6. In particulier bezit. Ongepubliceerd.
7. Persoonlijke mededelingen van dr Wijand van der Sanden (Provincie Drenthe) en dr Jan Kegler (Ostfriesische Landschaft), 2015.

Literatuur

Bodemkaart, 1980. *Bodemkaart van Nederland 1:50.000. Toelichting bij de kaartbladen 13 Winschoten, 18 Ter Apel en 23 Nieuw-Schoonebeek.* Wageningen, Stiboka.

Contamine, P., M. Bompaire, S. Lebecq & J.-L. Sarrazin, 1997. *L'économie médiévale.* Paris, Colin/Masson, 2de druk.

Groenendijk, H.A., 1997. *Op zoek naar de horizon. Het landschap van Oost-Groningen en zijn bewoners tussen 8000 voor Chr. en 1000 na Chr.* (Regio- en landschapsstudies 4). Groningen, Stichting Historisch Onderzoek en Beleid.

Muntinga, J.E., 1945. *Het landschap Westerwolde. Een landbouwkundige studie.* Groningen/Batavia, Wolters.

Poel, J.M.G. van der, 1960-1961. De landbouw in het verste verleden. *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 10-11, 125-194. 's-Gravenhage, SDU.

Sanden, W.A.B. van der, 1993-94. Early Iron Age ard shares from Drenthe, the Netherlands. *Tools & Tillage* 7, 2-3, 103-106, 118.